

Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Μουσικών Σπουδών

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης
Σχολή Καλών Τεχνών
Τμήμα Μουσικών Σπουδών

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Ιόνιο Πανεπιστήμιο
Σχολή Μουσικής και
Οπτικοακουστικών Τεχνών
Τμήμα Μουσικών Σπουδών

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Σχολή Κοινωνικών, Ανθρωπιστικών
Επιστημών και Τεχνών
Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

11ο ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

«Νεωτερισμός και Παράδοση»

(με αφορμή τα 70 χρόνια από το θάνατο του Νίκου Σκαλκώτα)

Αθήνα, 21-23 Νοεμβρίου 2019

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

υπό την αιγίδα της Ελληνικής Μουσικολογικής Εταιρείας

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ιωάννης Φούλιας, Πέτρος Βούβαρης, Κώστας Καρδάμης, Γιώργος Σακαλλιέρος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	8
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΛΗΟΣ Επιδράσεις και αλληλεπιδράσεις σε τέσσερις εμβληματικούς συνθέτες του 19ου και 20ού αιώνα με αφορμή το τελευταίο από τα Καπρίτσια του Paganini	10
ΙΑΚΩΒΟΣ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ Η χειρονομία στον βωβό κινηματογράφο	23
ΤΑΣΟΣ ΚΟΛΥΔΑΣ & ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΚΗΣ Από το μουσικό χειρόγραφο στην ψηφιακή παρτιτούρα: διερεύνηση του τρόπου αποτύπωσης των μουσικών έργων σε μουσική σημειογραφία από έλληνες συνθέτες	31
ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Το αντιστικτικό ζεύγος ως πυρήνας της συνθετικής δημιουργίας: όψεις μιας κρυφής ταυτολογίας	43
ΣΟΛΩΝ ΡΑΠΤΑΚΗΣ A mazurka's progress: η περίπτωση του χορευτικού δεύτερου μέρους στις δύο σονάτες για πιάνο του Μίλι Μπαλάκιρεβ	51
ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΟΥΛΙΑΣ Όψεις παράδοσης και νεωτερισμού στα <i>Τρία σονέττα του Πετράρχη</i> του Franz Liszt	57
ANNA ΧΑΤΖΗΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Βαυαρικές επιρροές στην μουσική ζωή της Αθήνας τον 19ο αιώνα: Η περίπτωση της μπάντας του στρατού	96
ΘΕΟΔΩΡΑ ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ Η τάξη του φλάουτου και η παρουσία φλαουτιστών στο Ωδείο Αθηνών από την αρχή της λειτουργίας του μέχρι το 1940	105
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Α. ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ Σίμων Καράς αυτοβιογραφούμενος: Τέσσερις ανέκδοτες επιστολές του προς την Εύα Πάλμερ-Σικελιανού	123
ΛΑΜΠΡΟΓΙΑΝΝΗΣ ΠΕΦΑΝΗΣ & ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΦΕΥΓΑΛΑΣ Ζητήματα εναρμόνισης της δημοτικής μουσικής. Η περίπτωση του Διονυσίου Λαυράγκα μέσα από τη συλλογή κυπριακών τραγουδιών και σκοπών του Χρίστου Αποστολίδη	152

Η τάξη του φλάουτου και η παρουσία φλαουτιστών στο Ωδείο Αθηνών από την αρχή της λειτουργίας του μέχρι το 1940

Θεοδώρα Ιορδανίδου

Το Ωδείο Αθηνών ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1871, στο πλαίσιο του Μουσικού και Δραματικού Συλλόγου, με πρωτοβουλία του πρωθυπουργού Αλέξανδρου Κουμουνδούρου, ύστερα από εισήγηση του τμηματάρχη του Υπουργείου Εξωτερικών Γρηγορίου Παπαδόπουλου.¹ Η ίδρυση του Συλλόγου επισημοποιήθηκε στις 2/14 Οκτωβρίου 1871² με Βασιλικό Διάταγμα που έφερε την υπογραφή του Γεωργίου του Α΄ και του πρωθυπουργού Αλέξανδρου Κουμουνδούρου. Από το σχολικό έτος 1872 ο Σύλλογος ανάγγειλε τη λειτουργία του Ωδείου Αθηνών, το οποίο στεγάστηκε σε κτήριο της οδού Πειραιώς και τα εγκαίνιά του έγιναν στις 10/22 Ιανουαρίου 1873.³

Εικόνα 1: Το κτήριο του Ωδείου Αθηνών στην οδό Πειραιώς⁴

Από το τριακονταμελές Γενικό Συμβούλιό του, που σύντομα έγινε επταμελές, προέκυπταν τα τμήματα, οι επιτροπές, οι πρόεδροι και οι γραμματείς του Συλλόγου,⁵ ενώ το μουσικό τμήμα αποτελείτο από τρεις επιτροπές: επί της εκκλησιαστικής, επί της

¹ *Ωδείον Αθηνών: Εκατονταετηρίς 1871-1971*, Ωδείο Αθηνών, Αθήνα 1971, σ. 14.

² Η διπλή ημερομηνία αφορά στο Ιουλιανό και το Γρηγοριανό Ημερολόγιο, αντίστοιχα. Στην Ελλάδα, το Ιουλιανό Ημερολόγιο αντικαταστάθηκε νομοθετικά με το Γρηγοριανό τον Ιανουάριο του 1923, με έναρξη εφαρμογής την 16η Φεβρουαρίου 1923.

³ *Ωδείον Αθηνών: Εκατονταετηρίς 1871-1971*, ό.π., σ. 17.

⁴ Αναπαραγωγή εικόνας από: <https://www.athensconservatoire.gr/wp-content/uploads/2017/01/Ktirio-Arxeio.Odeiou.Athinon-e1485174181728.png> (πρόσβαση: 22.4.2020).

⁵ *Ωδείον Αθηνών: Εκατονταετηρίς 1871-1971*, ό.π., σ. 16.

εθνικής κι επί της παιδαγωγικής μουσικής.⁶

Τα πρώτα στάδια λειτουργίας του ωδείου φαίνεται πως ήταν αρκετά δύσκολα. Λόγω της πολύχρονης παρουσίας του τουρκικού ζυγού στον ελλαδικό χώρο, η ελληνική κοινωνία υστερούσε σε ζητήματα πολιτισμού, τεχνών και επιστημών. Η αθηναϊκή κοινωνία δεν διέθετε το κατάλληλο υπόβαθρο για την άνθιση των δυτικών προτύπων, αλλά βρισκόταν στο στάδιο διαμόρφωσης αυτών, στη μουσική, μέσα από τις φιλαρμονικές εταιρείες και τους συλλόγους που ιδρύθηκαν στην πρωτεύουσα λίγα χρόνια πριν από το Ωδείο Αθηνών.

Ο Αλέξανδρος Κατακουζηνός (1824-1892) ήταν ο πρώτος που άτυπα ανέλαβε τη διεύθυνση του ωδείου μέχρι το 1891.⁷ Διάδοχός του ήταν ο Γεώργιος Νάζος, ένα αρκετά αμφιλεγόμενο πρόσωπο της αθηναϊκής μουσικής ζωής των αρχών του 20ού αιώνα, που διορίστηκε στη θέση του διευθυντή τον Ιανουάριο εκείνης της χρονιάς. Ο Νάζος, που καταγόταν από πλούσια οικογένεια αστών, έζησε και σπούδασε μουσική στο Μόναχο για περίπου δέκα χρόνια (1879-1889). Οι σπουδές του δεν παρουσιάζονται ιδιαίτερα επιτυχημένες, καθώς γύρισε στην Αθήνα χωρίς να έχει λάβει κάποιο πτυχίο από το Ωδείο του Μονάχου. Παρά το γεγονός αυτό, έχοντας τη στήριξη του πλούσιου ομογενή από την Κωνσταντινούπολη Ανδρέα Συγγρού,⁸ ο Νάζος, επιστρέφοντας στην Αθήνα, θεωρήθηκε ο κατάλληλος άνθρωπος για τα μουσικά θέματα της πόλης κι έτσι ανέλαβε τη διεύθυνση του Ωδείου Αθηνών.⁹

Μετά τον διορισμό του Νάζου, ο έφορος Αλέξανδρος Κατακουζηνός και το παλιό συμβούλιο παραιτήθηκαν και το νέο συμβούλιο έγινε εννεαμελής. Το όνομα του νέου διευθυντή συνδέθηκε με την αναδιοργάνωση του ωδείου, καθώς εισήγαγε πολλές καινοτομίες αναφορικά με το πρόγραμμα σπουδών, τη διδασκαλία των οργάνων και το ρεπερτόριο στο Ωδείο Αθηνών, έχοντας ως πρότυπο τις ανώτατες γερμανικές μουσικές σχολές και το παρισινό Conservatoire. Η μεταρρύθμιση του Νάζου άλλαξε άρδην την

⁶ Όπως μαρτυρά το καταστατικό λειτουργίας του Συλλόγου, προβλεπόταν η διδασκαλία ωδικής, οργανικής μουσικής και δραματικής (θεάτρου). Κατά τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του ωδείου δίδαξαν μόνο πέντε καθηγητές. Βλ. *Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος*, Τυπογραφείο Α. Κορομηλά, Αθήνα 1871, σ. 22 και 23.

⁷ Ο Κατακουζηνός είχε διατελέσει διευθυντής της χορωδίας του ναού της Αγίας Τριάδος στην Οδησό και ήρθε στην Αθήνα το 1870, προσκεκλημένος από τη Βασίλισσα Όλγα, όπου ίδρυσε και διηύθυνε την πολυφωνική χορωδία του ανακτορικού ναού, ενώ δίδαξε στο Αρσάκειο και στο Ωδείο Αθηνών. Παράλληλα ήταν συνθέτης όπερας, σχολικών τραγουδιών και μουσικής για παραστάσεις αρχαίων ελληνικών τραγωδιών. Βλ. Καίτη Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους*, Κουλτούρα, Αθήνα 2006, σ. 115.

⁸ Ο Ανδρέας Συγγρός, όπως επίσης το ζεύγος Αθηνάς και Όθωνα Σταθάτου και ο Γεώργιος Αβέρωφ, υπήρξαν από τους επιφανέστερους δωρητές και χορηγούς του Ωδείου Αθηνών.

⁹ Με τη συνδρομή, μάλιστα, του καθημερινού Τύπου, αναγνωρίστηκε ευρύτατα ως αυθεντία σε πολλούς τομείς, χωρίς όμως αυτό να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Άλλωστε, η ανάληψη της διεύθυνσης του ωδείου από τον Νάζο και η εφαρμογή ενός συστήματος μουσικής εκπαίδευσης με βάση τα αυстро-γερμανικά πρότυπα συνδέονταν σαφώς με πολιτικές σκοπιμότητες καθώς και με τους βασιλικούς γάμους του 1889, οπότε ο πρίγκιπας Κωνσταντίνος παντρεύτηκε την πριγκίπισσα Σοφία της Πρωσίας. Το πολιτικό αυτό συνοικέσιο συνετέλεσε στην εδραίωση, στα αθηναϊκά πράγματα, μιας γερμανοκεντρικής αντίληψης και προσανατολισμού για την τέχνη, τάση που είχε εκδηλωθεί από τα πρώτα οθωνικά χρόνια και βρήκε ιδανική έκφραση την περίοδο αυτή στο πρόσωπο της νέας πριγκίπισσας, και αργότερα βασίλισσας, Σοφίας. Βλ. Ρωμανού, ό.π., σ. 138 και 288· επίσης: Katy Romanou & Maria Barbaki, «Music Education in Nineteenth-Century Greece: Its Institutions and their Contribution to Urban Musical Life», *Nineteenth-Century Music Review* 8/1, 2011, σ. 57-84: 83· Giorgos Sakallieros, «Perspectives of the Athenian Musical Life, 1870-1940», στο: Katrin Stoeck & Gilbert Stoeck (επιμ.), *Proceedings of the International Conference "Musik-Stadt. Traditionen und Perspektiven urbaner Musikkulturen"*, Gudrun Schröder Verlag, Leipzig 2012, Band 4, σ. 94-104: 98· Αύρα Ξεπαπαδάκου, «Συναυλίες, θέατρο και μελόδραμα κατά τους εορτασμούς των γάμων του Κωνσταντίνου Α΄», *Παρνασσός ΜΓ*, 2001, σ. 375-402: 375-376.

ελληνική μουσική εκπαίδευση και άσκηση σημαντική επιρροή συνολικά στο αθηναϊκό μουσικό γίγνεσθαι.¹⁰

Παράλληλα με τη διεύθυνση του ωδείου, ο Νάζος ανέλαβε την ανασυγκρότηση και τη διεύθυνση της ορχήστρας και της χορωδίας του ωδείου. Επίσης, έγιναν αλλαγές στο καταστατικό της λειτουργίας του Συλλόγου και στον τρόπο εξέτασης των μαθητών, προστέθηκαν νέα μαθήματα, ανανεώθηκε και συμπληρώθηκε το διδακτικό προσωπικό ύστερα από προσκλήσεις καθηγητών από το εξωτερικό (ιδιαίτερα από τη Γερμανία), αυξήθηκαν οι έδρες και οι ώρες διδασκαλίας καθώς και η προσέλευση των μαθητών.¹¹

Τα σημαντικότερα αποτελέσματα της αναδιοργάνωσης του Ωδείου Αθηνών ήταν η ύπαρξη μίας μουσικής σχολής στην Αθήνα κατάλληλης να θέσει γερές βάσεις και η ανάδειξη μεγάλων μουσικών ταλέντων του τόπου, όπως ο Νίκος Σκαλκώτας, η Μαρία Κάλλας, ο Δημήτρης Μητρόπουλος, ο φλαουτίστας Ευρυσθένης Γκίζας και η Αλεξάνδρα Τριάντη. Επίσης, οδήγησε στη δημιουργία συμφωνικής ορχήστρας, η οποία το 1942, με προεδρικό διάταγμα, μετατράπηκε στην Κρατική Ορχήστρα Αθηνών, έχοντας ήδη συμβάλει, από τις δεκαετίες του '20 και του '30 στον εμπλουτισμό του ρεπερτορίου της αθηναϊκής μουσικής ζωής με τα αριστουργήματα της δυτικής μουσικής (από έργα του Bach και των βιεννέζων κλασικών μέχρι έργα του μουσικού μοντερνισμού των αρχών του 20ού αιώνα). Οι παραπάνω αλλαγές σήμαιναν ουσιαστικά την οριστική αντικατάσταση της ιταλικής παράδοσης από τη γερμανική, που είχε ήδη κυριεύσει όλη την Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένης και της Ιταλίας.¹² Ο Νάζος παρέμεινε διευθυντής μέχρι το 1924, οπότε αναγκάστηκε να παραιτηθεί για λόγους υγείας.

Τη δεκαετία 1925-1935 η θέση του διευθυντή έμεινε κενή. Παρά το γεγονός αυτό, το διάστημα 1927-1936 ήταν μία από τις πιο επιτυχημένες περιόδους στην ιστορία του Ωδείου Αθηνών. Ο Δημήτρης Μητρόπουλος,¹³ ένας προικισμένος και πολυτάλαντος

¹⁰ Ρωμανού, ό.π., σ. 131, και Γιώργος Σακαλλιέρος, «Νεοελληνική Μουσική – Ιστορική θεώρηση», στο: Εύη Νίκα-Σαμψών (επιμ.), *Εισαγωγή στη Μουσικολογία και στις Μουσικές Επιστήμες*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2019, σ. 83-106: 86.

¹¹ Οι παρακάτω αριθμοί είναι ενδεικτικοί: κατά το έτος 1888-1889 δίδασκαν μόνο επτά καθηγητές και φοιτούσαν εκατόν ογδόντα οκτώ μαθητές, ενώ κατά το έτος 1893-1894 δίδασκαν είκοσι τρεις και φοιτούσαν διακόσιοι τριάντα πέντε και δέκα χρόνια αργότερα, το 1904-1905, ο αριθμός των διδασκόντων είχε αυξηθεί στους είκοσι πέντε και των μαθητών στους τετρακόσιους εξήντα έξι. Βλ. *Ωδείον Αθηνών: Εκατονταετηρίς 1871-1971*, ό.π., σ. 19 και 20.

¹² Ρωμανού, ό.π., σ. 131.

¹³ Ο Δημήτρης Μητρόπουλος (Αθήνα 1896 – Μιλάνο 1960), μετά την αποφοίτησή του από το Ωδείο Αθηνών (1920), σπούδασε πιάνο, εκκλησιαστικό όργανο, σύνθεση και διεύθυνση ορχήστρας στις Βρυξέλλες και στο Βερολίνο, από το 1920 μέχρι το 1924. Στο Βερολίνο υπήρξε μαθητής του Ferruccio Busoni, γνωρίστηκε με πολλούς από τους σπουδαιότερους μουσικούς, καλλιτέχνες και συγγραφείς του Βερολίνου και δημιούργησε στενές σχέσεις με τους Kurt Weill, Philipp Jarnach, Vladimir Vogel και Gisella Selden-Goth. Κατά την περίοδο αυτή γνώρισε επίσης τον Béla Bartók καθώς και το έργο πολλών σύγχρονων του συνθετών, όπως του Στραβίνσκυ και των συνθετών της Δεύτερης Σχολής της Βιέννης. Από το 1924 μέχρι το 1937 έμεινε στην Ελλάδα και ανέλαβε διαδοχικά τη διεύθυνση των ορχηστρών του Ελληνικού Ωδείου, του «Συλλόγου Συναυλιών» και του Ωδείου Αθηνών. Το όνομά του κατά το διάστημα αυτό συνδέθηκε με τη βελτίωση του καλλιτεχνικού επιπέδου των μουσικών συνόλων που διηύθυνε και τον εκσυγχρονισμό του ρεπερτορίου. Χάρη στον Μητρόπουλο εμφανίστηκε στην Αθήνα πληθώρα ζωνών καλλιτεχνών, μαέστρων και σολίστ, τονώνοντας και διανθίζοντας την αθηναϊκή μουσική ζωή. Το 1938 μετοίκησε στις Η.Π.Α. και εργάστηκε ως μαέστρος, πρώτα στη Συμφωνική Ορχήστρα της Μιννεάπολης (1938-1948) και έπειτα στη Φιλαρμονική Ορχήστρα της Νέας Υόρκης (1949-1958), ενώ καθ' όλη τη διάρκεια της παραμονής του στην Αμερική διηύθυνε πολλές ορχήστρες ως προσκεκλημένος μαέστρος, έχοντας μια λαμπρή καριέρα στην Ευρώπη και την Αμερική. Το συνθετικό του έργο, πολυδιάστατο ως προς το ύφος και τη μορφή των συνθέσεών του, περιλαμβάνει τονικά, ατονικά και δωδεκαφθογγικά έργα. Βλ. Ρωμανού, ό.π., σ. 204-210. Ενδεικτική βιβλιογραφία για τον Δημήτρη Μητρόπουλο: Απόστολος Κώστιος, *Δημήτρης Μητρόπουλος*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1985· Giorgos Sakallieros, *Dimitri Mitropoulos and his Works in the 1920s. The Introduction of Musical Modernism in*

μουσικός, συνθέτης, πιανίστας και μαέστρος, μετά τη διάλυση του «Συλλόγου Συναυλιών»,¹⁴ από τον Νοέμβριο του 1927 είχε αναλάβει συστηματικά τη διεύθυνση της συμφωνικής ορχήστρας του ωδείου. Ανασυγκρότησε το σύνολο και μαζί με αυτό ολοκλήρη την αθηναϊκή συμφωνική ζωή, προσδίδοντας νέα πνοή στις συναυλίες. Ο Μητρόπουλος τόλμησε να συμπεριλάβει στο ρεπερτόριο της ορχήστρας του ωδείου, όπως είχε κάνει και νωρίτερα με την ορχήστρα του «Συλλόγου Συναυλιών», πολύ απαιτητικά, σύγχρονα έργα της εποχής, συνθετών όπως οι Στραβίνσκυ, Προκόφιεβ, Schönberg, Debussy, Ravel, εισάγοντας τον μουσικό μοντερνισμό στην Αθήνα. Οι συναυλίες της ορχήστρας πραγματοποιούνταν με συχνότητα δύο φορές τον μήνα περίπου, έως το 1929 στο Θέατρο Αττικόν και μέχρι τον Αύγουστο του 1939 στο θέατρο Ολύμπια, με ελάχιστες εξαιρέσεις, καθώς επίσης στο Εθνικό Θέατρο και στο Ωδείο Ηρώδου του Αττικού κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Τα προγράμματα των συναυλιών αυτών περιελάμβαναν πολύ γνωστά και αγαπητά έργα από το μπαρόκ μέχρι σύγχρονων για την εποχή συνθετών.¹⁵

Διάδοχος του Νάζου στη διευθυντική θέση του Ωδείου Αθηνών ήταν ο Φιλοκτήτης Οικονομίδης κατά το διάστημα 1935-1939.¹⁶

Όσον αφορά στη λειτουργία των σχολών του ωδείου, τον Νοέμβριο του 1872 αποφασίστηκαν η έναρξη των μαθημάτων, η σύσταση εδρών διδασκαλίας και ο διορισμός των διδασκόντων.¹⁷ Το φλάουτο μαζί με το βιολί ήταν τα δύο μοναδικά όργανα που διδάχθηκαν κατά τα δύο πρώτα έτη λειτουργίας του ωδείου και, σύμφωνα με τον Δροσίνη, εκπροσωπούσαν τις βάσεις της αρχαίας ελληνικής μουσικής, την απολλώνια λύρα και τον διονυσιακό αυλό. Το γεγονός ότι συστάθηκε εξ αρχής μία έδρα πλαγιαύλου, ως μοναδικού πνευστού οργάνου, μαζί με δύο έδρες διδασκαλίας ωδικής, μία τετραχόρδου (βιολιού) και μία δραματικής, επιβεβαιώνει ότι το φλάουτο ήταν ήδη γνωστό όργανο και από τα πλέον αγαπητά στο αθηναϊκό μουσικόφιλο κοινό.¹⁸

Σχετικά με τον ετήσιο προγραμματισμό του ωδείου, οι εγγραφές ξεκινούσαν στις 28 Αυγούστου / 9 Σεπτεμβρίου, τελείωναν στις 12/24 Σεπτεμβρίου και το σχολικό έτος άρχιζε στις 10/22 Σεπτεμβρίου.¹⁹ Οι προαγωγικές και οι απολυτήριες εξετάσεις του φλάουτου διεξάγονταν μεταξύ 15/27 Μαΐου και 20 Μαΐου / 1 Ιουνίου και οι εισαγωγικές μεταξύ 14/26 και 18/30 Σεπτεμβρίου.²⁰ Κατά το 1885, το συμβούλιο όρισε τη διάρκεια του σχολικού έτους σε εννέα μήνες, αντί για δέκα, και τριμηνιαίες καλοκαιρινές

Greece, Hellenic Music Centre, Athens 2016· Άρης Γαρουφαλής & Χάρης Ξανθουδάκης, Ο Δημήτρης Μητρόπουλος και το Ωδείο Αθηνών. Το χρονικό και τα τεκμήρια, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Εργαστήριο Ελληνικής Μουσικής, Κέρκυρα 2011· William Trotter, Ο ιεροφάντης της μουσικής. Η ζωή του Δημήτρη Μητρόπουλου, Ποταμός, Αθήνα 2000.

¹⁴ Περισσότερα για τον «Σύλλογο Συναυλιών», βλ. στα: Γαρουφαλής & Ξανθουδάκης, ό.π., σ. 34-40, και Sakallieros, *Dimitri Mitropoulos and his Works in the 1920s*, ό.π., σ. 84-85.

¹⁵ Γαρουφαλής & Ξανθουδάκης, ό.π., σ. 41-49, όπου παρουσιάζονται αναλυτικά και τα προγράμματα των συναυλιών της ορχήστρας του Ωδείου Αθηνών υπό τη διεύθυνση του Δημήτρη Μητρόπουλου (σ. 177-207).

¹⁶ *Ωδείο Αθηνών: Εκατονταετηρίς 1871-1971*, ό.π., σ. 20, 21 και 22.

¹⁷ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ής Ιουνίου 1875, Ιούλιος 1871 - Ιούνιος 1875*, Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνα 1875, σ. 14.

¹⁸ Μαρία Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, 2009, σ. 157.

¹⁹ *Ωδείο Αθηνών 1871. Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1897-1898*, αριθ. 2, Εκ του γραφείου του Ωδείου - οδός Πειραιώς, Αθήνα 1898, σ. 69.

²⁰ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1ης Ιουλίου 1877 μέχρι 30ής Ιουνίου 1880*, Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνα 1880, σ. 7.

διακοπές, από την 1η Ιουνίου μέχρι και το τέλος Αυγούστου.²¹

Η αίθουσα συναυλιών του Συλλόγου, όπου δίνονταν και συναυλίες της τάξης του φλάουτου, εγκαινιάστηκε στις 28 Ιανουαρίου / 9 Φεβρουαρίου 1874, όπου και δόθηκε η πρώτη συναυλία.²² Στο ωδείο αρχικά πραγματοποιούνταν περίπου πέντε συναυλίες το χρόνο, στις οποίες συμμετείχαν κυρίως μαθητές, ενίοτε και διδάσκοντες. Η τελευταία γινόταν συνήθως μετά τις 20 Μαΐου και μία μέρα πριν το διήμερο των δημοσίων εξετάσεων. Αναφορικά με τις εξετάσεις, όλοι οι μαθητές εξετάζονταν από τους δασκάλους τους και υπό την επίβλεψη του Εφόρου του ωδείου.²³

Ο πρώτος διδάσκων του φλάουτου ήταν ο Παναγιώτης Ακτίπης²⁴ και για τη διδασκαλία του οργάνου αφιερώνονταν στο πρώτο αυτό στάδιο τρεις ώρες την εβδομάδα. Προϋπόθεση για τη λειτουργία των πρώτων τάξεων ήταν οι (άρρηνες) μαθητές να μην είναι εντελώς αρχάριοι, να είναι άνω των δέκα ετών και να διαθέτουν δικό τους όργανο. Αξιοσημείωτο είναι ότι, κατά την εν λόγω περίοδο, τα μόνα όργανα στα οποία είχαν πρόσβαση οι μαθήτριες ήταν το πιάνο, η διδασκαλία του οποίου εισήχθη μόλις τον τρίτο χρόνο λειτουργίας του ωδείου, και το μαντολίνο, στο οποίο εκπαιδεύονταν μαθήτριες στην Αθηναϊκή Μαντολινάτα.²⁵

Κατά το πρώτο σχολικό έτος, 1872-1873, φαίνεται πως υπήρχε μεγάλη ανταπόκριση από τους Αθηναίους, αφού εγγράφησαν τριακόσιοι είκοσι πέντε μαθητές και εκατόν σαράντα δύο μαθήτριες. Οι τάξεις του Συλλόγου, που ήταν στο σύνολό τους αμιγείς για αγόρια και κορίτσια, ολοένα και αυξάνονταν.²⁶ Το φλάουτο, όπως και τα υπόλοιπα ξύλινα αλλά και χάλκινα πνευστά μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, απευθυνόταν στους άρρηνες μαθητές. Για τα κορίτσια, το πιάνο ήταν σχεδόν η μοναδική επιλογή. Εκτός από το κοινωνικό στερεότυπο που υπήρχε ως προς την επιλογή του οργάνου, τα αγόρια πολύ συχνά μάθαιναν πνευστά όργανα γιατί αυτό μπορούσε να τους εξασφαλίσει αργότερα επαγγελματική αποκατάσταση σε μία από τις μπάντες της πρωτεύουσας ή, κάποια χρόνια αργότερα, σε συμφωνική ορχήστρα.

Η τάξη του φλάουτου στο Ωδείο Αθηνών ήταν από τις μεγαλύτερες των πνευστών οργάνων ως προς τον αριθμό των σπουδαστών. Μέχρι και το έτος 1891-1892 δεν στάθηκε δυνατή η εύρεση του ακριβούς πλήθους των μαθητών της τάξης φλάουτου. Σύμφωνα πάντα με τις Ετήσιες και Λεπτομερείς Εκθέσεις, που μελετήθηκαν στο Αρχείο του Ωδείου Αθηνών, κατά το διάστημα 1892-1940 το πλήθος των μαθητών της τάξης του φλάουτου κυμαινόταν από έξι έως είκοσι δύο ανά έτος. Ο αριθμός αυτός, φυσικά, ήταν σε αναλογία με τη συνολική προσέλευση μαθητών και συγκριτικά με άλλες τάξεις, όπως του πιάνου, της μονωδίας ή του βιολιού, μικρός. Γενικά, με το πέρασμα των ετών παρατηρήθηκε αύξηση των μαθητών και των μαθητριών του ωδείου, που έγινε θεαματικότερη μετά την ανάληψη της διεύθυνσης του ωδείου από τον Νάζο. Αντίθετα, σημαντικές μειώσεις μαθητών σημειώνονταν σε ταραγμένες πολιτικά περιόδους, όπως λ.χ. πολέμων – Ελληνοτουρκικός (1897) και Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918) – επαναστάσεων και επιδημιών, όπως αυτή του 1881.

Ως προς τον τόπο καταγωγής των μαθητών του φλάουτου, αρχικά οι περισσότεροι ήταν από την Αθήνα. Σταδιακά όμως, λόγω της συγκέντρωσης πληθυσμού στην

²¹ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1ης Ιανουαρίου 1883 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1885*, Εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, Αθήνα 1886, σ. 8.

²² *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ής Ιουνίου 1875*, ό.π., σ. 16 και 20.

²³ Στο ίδιο, σ. 24.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 14.

²⁵ Μπαρμπάκη, ό.π., σ. 157, 161 και 162.

²⁶ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ής Ιουνίου 1875*, ό.π., σ. 15.

πρωτεύουσα και αργότερα, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή (από το 1922), εγγράφονταν και μαθητές γεννημένοι στην Πελοπόννησο, τις Κυκλάδες, τα Επτάνησα, τη Μακεδονία, τη Στερεά Ελλάδα, την Ήπειρο, τη Σμύρνη, την Οδησό, τη Βράιλα, την Αλεξάνδρεια, το Δραχμάνιο, το Αλιβέρι, τις Κυδωνίες, τη Χάλκη, την Κωνσταντινούπολη, ακόμη και το Σικάγο, όπως προκύπτει από τα μαθητολόγια στις Ετήσιες και Λεπτομερείς Εκθέσεις του Ωδείου Αθηνών κατά το διάστημα 1872-1940.

Σε κάθε σχολικό έτος υπήρχαν αριστούχοι μαθητές και υπότροφοι από την τάξη του φλάουτου, γεγονός που δείχνει πως το επίπεδο των επιδόσεων ήταν υψηλό και υπήρχε ιδιαίτερος ζήλος από την πλευρά τους. Μάλιστα, ήδη το 1880 είχαν δοθεί τα πρώτα τέσσερα απολυτήρια διπλώματα από την τάξη του Παναγιώτη Ακτίπη. Οι πρώτοι διπλωματούχοι από την τάξη του φλάουτου ήταν οι Ευρυσθένης Γκίζας, Αναστάσιος Τζαβάρας, Νικόλαος Παπαδόπουλος και Δημήτριος Μπαρούς.²⁷

Την εν λόγω εποχή η εκμάθηση των πνευστών γινόταν συστηματικά και σε άλλα ιδρύματα της πρωτεύουσας και του Πειραιά: στα Ορφανοτροφεία Χατζηκώνστα και Ζάννη και στο Χατζηκυριάκειο Ίδρυμα. Εκεί συστήνονταν από τους οικοτρόφους ορχήστρες πνευστών (μπάντες),²⁸ που έπαιζαν μουσική στις γιορτές των ιδρυμάτων, σε χοροεσπερίδες και σε άλλες συναυλίες. Υπήρχε στενή συνεργασία του Ωδείου Αθηνών με το Ορφανοτροφείο Χατζηκώνστα και, κατά τη διάρκεια του 1874, αποφασίστηκε η σύσταση μουσικού θιάσου,²⁹ που αποτελείτο από τριάντα τροφίμους του ορφανοτροφείου. Η μύηση των τροφίμων στη μουσική είχε αρχίσει λίγο νωρίτερα, καθώς τον Μάρτιο του 1873 είχε δημιουργηθεί στο Ωδείο Αθηνών ξεχωριστή τάξη ωδικής από ογδόντα παιδιά του ορφανοτροφείου με δάσκαλο τον Julius Ennig.³⁰ Η σύσταση του πρώτου αυτού μουσικού θιάσου ήταν πολύ επιτυχημένη και φαίνεται πως αποτέλεσε πρότυπο για τη δημιουργία ενός ακόμη μουσικού θιάσου εντός της Αθήνας, που αποτελείτο αυτή τη φορά από τεχνίτες και βιομήχανους. Τη διεύθυνση του τελευταίου ανέλαβε ο Georg Gaidemberger³¹ με βοηθούς του τον Ennig και τον Franz

²⁷ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1ης Ιουλίου 1877 μέχρι 30ής Ιουνίου 1880*, ό.π., σ. 7.

²⁸ Περισσότερα για την μπάντα του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα, βλ. στο: Μαρία Μπαρμπάκη, «Μουσικοί θίασοι», ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», *Πολυφωνία* 6, 2005, σ. 7-34.

²⁹ Μουσικός θίασος ονομαζόταν η ορχήστρα πνευστών ή, αλλιώς, η μπάντα.

³⁰ Ο γερμανός μουσικοδιδάσκαλος του 19ου αιώνα Julius Ennig (εξελληνισμένο: Ιούλιος Ένιγγ) ήταν ένας από τους πρώτους που δίδαξαν την ευρωπαϊκή μουσική στο νέο ελληνικό κράτος. Έλαβε την εκπαίδευσή του στο Βερολίνο και στην Ελλάδα έφτασε το 1833 με την άφιξη του Όθωνα. Μετά την αναχώρηση των Βαυαρών, παρέμεινε στην Ελλάδα, πρώτα στην Ύδρα κι έπειτα στη Σύρο, για να καταλήξει δάσκαλος ωδικής και γυμναστικής σε σχολεία και παρθεναγωγεία της Αθήνας. Αργότερα δίδαξε στην «Ευτέρπη» και στο Ωδείο Αθηνών. Βλ. Τάκης Καλογερόπουλος, «Ένιγκ (ή Ένιγγ) Ιούλιος (Ennig Julius)», *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής. Από τον Ορφέα έως σήμερα*, τόμος 2, Εκδόσεις Γιαλλελή, Αθήνα 1998, σ. 199-200· επίσης: Μπαρμπάκη, «Μουσικοί θίασοι», ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», ό.π., σ. 9.

³¹ Georg Geidemberger ή Gaidemberger (εξελληνισμένο: Γεώργιος Γαϊδεμβέργερ): Γεννήθηκε το 1826. Υπήρξε μουσικός και μαέστρος του 19ου αιώνα και διακεκριμένο στέλεχος της ελληνικής Στρατιωτικής Μουσικής, της οποίας διετέλεσε και αρχιμουσικός επί σειρά ετών. Το 1852 κατατάχθηκε ως εθελοντής μουσικός έχοντας προϋπηρετήσει επί πενταετία στην μουσική του βαυαρικού στρατού. Το 1862 προβιβάστηκε σε ανθυπασπιστή αρχιμουσικό και το 1878 του απενεμήθη ο Αργυρούς Σταυρός του Σωτήρος. Το 1890 προβιβάστηκε σε ανθυπολοχαγό αρχιμουσικό και διορίστηκε δάσκαλος της μουσικής στη Σχολή Ευελπίδων μέχρι το 1893. Δίδαξε κυρίως χάλκινα πνευστά σε πολλούς μουσικούς συλλόγους της Αθήνας και οργάνωνε τις μουσικές μπάντες. Υπήρξε υποδιευθυντής της Φιλαρμονικής Εταιρείας «Ευτέρπη» σε όλα τα έτη λειτουργίας της, όπου δίδαξε βιολί και χάλκινα πνευστά. Στο Ωδείο Αθηνών δίδαξε, από το 1874 έως το 1894, τσέλο, χάλκινα πνευστά, ενοργάνωση και διεύθυνση ορχήστρας πνευστών. Ως αρχιμουσικός, έδωσε σε πρώτη εκτέλεση αρκετά ελληνικά έργα. Επιπλέον, είχε αναλάβει τη διδασκαλία και τη διεύθυνση της μπάντας του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα, του

Emken,³² ενώ τα όργανα που χρησιμοποιήθηκαν ήταν γερμανικής προέλευσης.³³

Όσον αφορά στα φλάουτα, είναι ωστόσο γνωστό ότι ο αρχιμουσικός του στρατού Gaidemberger μετέβη στις 14/27 Σεπτεμβρίου 1874 στη Γερμανία³⁴ με σκοπό να καλυφθούν οι πρώτες ανάγκες των απαραίτητων μουσικών οργάνων, για την αγορά των οποίων το Συμβούλιο του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα προσέφερε 2.500 δραχμές.³⁵ Επιστρέφοντας ύστερα από έναν μήνα, έφερε μαζί του τρία κιβώτια οργάνων «αρίστης και νέας κατασκευής». Η διδασκαλία του συνόλου ξεκίνησε στις 12/24 Οκτωβρίου 1874 και εκτός από τους παραπάνω διδάσκοντες, τόσο ο Παναγιώτης Ακτίπης όσο και ο Αλέξανδρος Κατακουζηνός, καθηγητής φλάουτου ο πρώτος στο Ωδείο και έφορος ο δεύτερος, εμφανίζονται ως δάσκαλοι του συνόλου αυτού.³⁶

Μετά την επιστροφή του από τη Γερμανία, ο Gaidemberger προσέλαβε συμβοηθό του τον μουσικό Franz Emken. Μεταγενέστερα χορηγήθηκαν από το Υπουργείο Στρατιωτικών (επί Δ. Γρίβα) για τη χρησιμοποίησή τους από τον μουσικό θίασο είκοσι οκτώ μουσικά όργανα, μεταλλικά και ξύλινα, μεταχειρισμένα· για όσα από αυτά χρειάστηκε επισκευή, αυτή έγινε με δαπάνη του Συλλόγου. Ακολούθως, το συμβούλιο του ορφανοτροφείου διέθεσε 2.500 δραχμές για την προμήθεια είκοσι οκτώ μουσικών οργάνων για τα ορφανά μέλη του θιάσου. Ανά τακτά χρονικά διαστήματα συλλέγονταν συνδρομές εντός κι εκτός του κράτους για την ενίσχυση του μουσικού θιάσου.³⁷ Την ίδια περίοδο ψηφίστηκε η σύμπραξη Κυβέρνησης και Βουλής ως προς τη χρηματοδότηση του Ωδείου και διατέθηκε το ποσό των 2.678,52 δραχμών για νέα όργανα που προορίζονταν και πάλι για τον θίασο Χατζηκώνστα, αυτή τη φορά αγορασμένα από τη Βιέννη. Επρόκειτο για όργανα άριστης κατασκευής, με μεγάλη κομψότητα και τονική ακρίβεια και, σύμφωνα με γνώμες ειδημόνων, τα καλύτερα που είχε ο Σύλλογος τότε. Κατασκευάστηκαν στη Βιέννη από τον Uhlmann και δοκιμάστηκαν από την ορχήστρα του Strauss, ύστερα από προτροπή του Α. Σκουζέ, Β' Γραμματέα της ελληνικής πρεσβείας

Ορφανοτροφείου Ζάννη και του Συλλόγου «Τεχνιτών και Βιομηχάνων» που εκπαιδεύονταν στο Ωδείο Αθηνών. Το 1884 ανέλαβε τη διεύθυνση της μπάντας του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός», η οποία προηγουμένως ανήκε στο Ωδείο Αθηνών. Είχε βοηθό του τον βαυαρό μουσικό Franz Emken. Βλ. Καλογερόπουλος, «Γαΐδεμβέργερ Ροδόλφος (Gaidemberger Rudolph)», *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής*, ό.π., τόμος 1, σ. 433 και 434· Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, ό.π., σ. 180 και 181.

³² Ο Franz Emken, γεννημένος στο Erstein το 1822, κατατάχθηκε αρχικά ως εθελοντής στις ελληνικές ορχήστρες πνευστών και αργότερα δίδαξε στο Ωδείο Αθηνών κλαρινέτο και κοντραμπάσο, κατά το διάστημα 1874-1884, καθώς επίσης διεύθυνση ορχήστρας πνευστών και ενοργάνωση. Έπαιξε σημαντικό ρόλο στη μουσική ανάπτυξη του Πειραιά, όντας υπεύθυνος της μπάντας του Ορφανοτροφείου Ζάννη από το 1887 και για περίπου πέντε χρόνια. Ανέλαβε επίσης την μπάντα του μουσικού συλλόγου «Μελπομένη» (από το 1872 έως τις 15 Σεπτεμβρίου 1874) στον Πειραιά και διηύθυνε την μπάντα της Φιλαρμονικής του Πειραιά (από το Σεπτέμβριο του 1892 έως το 1894), βοηθούμενος από τον γιό του Ροδόλφο. Πέθανε τον Αύγουστο του 1894. Σε άρθρο της εφημερίδας *Εφημερίς* (10 Αυγούστου 1894) περιγράφεται αναλυτικά η συνεισφορά του. Βλ. επίσης: Καλογερόπουλος, «Emken Φραντς (Emken Franz)», *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής*, ό.π., τόμος 2, σ. 190· Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, ό.π., σ. 180.

³³ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ής Ιουνίου 1875*, ό.π., σ. 17.

³⁴ Άλλου αναφέρεται η Βιέννη ως προορισμός του. Βλ. Μπαρμπάκη, «“Μουσικοί θίασοι”, ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», ό.π., σ. 29.

³⁵ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ής Ιουνίου 1875*, ό.π., σ. 16.

³⁶ Μπαρμπάκη, «“Μουσικοί θίασοι”, ορχήστρες πνευστών στην Αθήνα των τελών του 19ου αιώνα», ό.π., σ. 29.

³⁷ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού κατά τον Ιούλιον 1871 μέχρι της 30ής Ιουνίου 1875*, ό.π., σ. 16 και 25.

στη Βιέννη.³⁸

Σήμερα, στο Αρχείο του Ωδείου Αθηνών σώζονται τρία ιστορικά φλάουτα, τα οποία φυλάσσονταν στο παλαιό χρηματοκιβώτιο του λογιστηρίου του ωδείου και η κατασκευή των οποίων χρονολογείται κατά τον 19ο αιώνα.³⁹ Το πρώτο είναι του κατασκευαστή Johann Joseph Ziegler (1795-1858) και κατασκευάστηκε στη Βιέννη κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Το συγκεκριμένο φλάουτο είναι ξύλινο και αποτελείται από τρία μέρη, φέρει ελάχιστα κλειδιά και ανήκε στον Λυκούργο Μεσσηνέζη (1840-1910).

Εικόνα 2: Φλάουτο του Johann Joseph Ziegler

Το δεύτερο, επίσης ξύλινο, είναι του περίφημου κατασκευαστή Adolphe Sax, παρισινή προέλευσης, και χρονολογείται πιθανότατα κατά τον 19ο αιώνα.

Εικόνα 3: Φλάουτο του Adolphe Sax

Το τρίτο ευρισκόμενο φλάουτο στο Αρχείο του Ωδείου είναι ένα από τα συλλεκτικά στις μέρες μας Louis Lot με αριθμό 7322, κατασκευασμένο και αυτό στο Παρίσι κατά το διάστημα 1895-1900. Είναι μεταλλικό και έχει τη μορφή του «σύγχρονου φλάουτου», αλλά αποτελείται από δύο μέρη, κάτι που το κάνει πολύ σπάνιο. Στο σημείωμα που υπάρχει στη θήκη του, αναγράφεται ως ημερομηνία δωρεάς στο Ωδείο Αθηνών η 28η Φεβρουαρίου 1941.

Εικόνα 4: Φλάουτο Louis Lot, 7322

³⁸ Στο ίδιο, σ. 29, 34 και 35, και *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από της 1ης Ιουλίου 1875 μέχρι της 30ής Ιουνίου 1876*, Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνα 1876, σ. 5.

³⁹ Οι πληροφορίες και οι εικόνες των ιστορικών φλάουτων από το Αρχείο του Ωδείου Αθηνών μού παραχωρήθηκαν από τον κύριο Φίλιππο Τσαλαχούρη, τον οποίον ευχαριστώ θερμά.

Επιστρέφοντας στη φοίτηση στο Ωδείο Αθηνών, πολλοί οικότροφοι του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα ήταν εγγεγραμμένοι μαθητές του Ωδείου. Ανάμεσα σε αυτούς, εξέχουσα θέση κατέχει ο λαμπρός φλαουτίστας Ευρυσθένης Γκίζας, μία εξαιρετική περίπτωση έλληνα μουσικού του 19ου αιώνα. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1863⁴⁰ και καταγόταν από εύπορη οικογένεια. Ωστόσο, σε μικρή ηλικία έγινε τρόφιμος του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα μετά το θάνατο του πατέρα του, ο οποίος είχε υπάρξει διευθυντής του ίδιου ιδρύματος. Ως τρόφιμος στο ορφανοτροφείο ήρθε για πρώτη φορά σε επαφή με τη μουσική και εκεί έλαβε τα πρώτα του μαθήματα μέσα από τη συμμετοχή του στις ποικίλες δραστηριότητες που οργανώνονταν κάθε τόσο εντός και εκτός του ιδρύματος. Ως φλαουτίστας της ορχήστρας πνευστών του ορφανοτροφείου συνέλεξε τις πρώτες μουσικές του εμπειρίες σχεδόν από τα παιδικά του χρόνια.

Γράφτηκε στην τάξη πλαγιαύλου του Ωδείου Αθηνών σε ηλικία δεκαέξι ετών, το 1879, και φοίτησε για τέσσερα χρόνια, έως το 1883, με καθηγητή τον Παναγιώτη Ακτίπη.⁴¹ Οι καθηγητές του στο ωδείο γρήγορα διέγνωσαν το ταλέντο του και το πόσο χαρισματικός και μουσικά προικισμένος ήταν. Αποτελούσε παράδειγμα προς μίμηση για τους υπόλοιπους σπουδαστές του ωδείου και μέσα από τις επιδόσεις του είχε γίνει πολύ γνωστός για τη μουσική του ιδιοφυΐα στους εκπαιδευτικούς και καλλιτεχνικούς κύκλους του Συλλόγου και της Αθήνας γενικότερα. Κατά τη διάρκεια της φοίτησής του στο ωδείο, ο Γκίζας υπήρξε επανειλημμένα αριστούχος στις εξετάσεις και επί σειρά ετών υπότροφος. Επίσης, συμμετείχε πολύ συχνά στις συναυλίες του Ωδείου Αθηνών, είτε ως σολίστ είτε ως μέλος της ορχήστρας, και αργότερα έδινε συναυλίες και για φιλανθρωπικούς σκοπούς που είχαν σημαντική απήχηση.

Το 1883 του χορηγήθηκε υποτροφία τριών χιλιάδων δραχμών για να συνεχίσει τις σπουδές του στη Βιέννη, ως αριστούχος διπλωματούχος του Ωδείου Αθηνών. Κατά τη φοίτησή του στο ωδείο της πόλης, στην τάξη του καθηγητή Roman Kukula, πολλές φορές τον αναπλήρωνε στην ορχήστρα του αυτοκρατορικού θεάτρου (Hofopertheater), όταν αυτός απουσίαζε.⁴² Η υποτροφία του για τη συνέχιση των σπουδών του στη Βιέννη ανανεώθηκε για ένα ακόμη έτος και στη συνέχεια ο φιλόμουσος Σ. Στεφάνοβικ του προσέφερε μία διετή υποτροφία στη Γαλλία,⁴³ με αποτέλεσμα ο Γκίζας να μην επιστρέψει ποτέ μόνιμα στην Αθήνα για να αναλάβει τη θέση του Παναγιώτη Ακτίπη. Παρ' όλα αυτά, μέσα στο 1887 μετέβη στην Αθήνα για να δώσει μία συναυλία, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης προς το Ωδείο Αθηνών και το Συμβούλιό του για την τετραετή υποτροφία που του προσέφερε, και άλλη μία υπέρ της οικογένειάς του δασκάλου του.⁴⁴

Αποφοίτησε από το Ωδείο της Βιέννης με άριστα παμψηφεί και αργυρό μετάλλιο το 1887 και από τότε επισκεπτόταν συχνά την Ελλάδα για να δώσει συναυλίες και ρεσιτάλ, που είχαν σημαντική απήχηση στο αθηναϊκό κοινό και λάμβαναν διθυραμβικές κριτικές από τον Τύπο. Στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη έδωσε πολλές ευεργετικές συναυλίες με πολύ ενδιαφέροντα προγράμματα και συνεργαζόμενος με άλλους εξαιρετους έλληνες και ξένους μουσικούς, όπως οι πιανίστες Δημήτριος Λάλας και

⁴⁰ Χρονολογία γέννησης σύμφωνα με το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών. Στην ηλεκτρονική μονογραφία του Πέτρου Στεργιόπουλου, «Ευρυσθένης Γκίζας: Ο μάγος των ήχων», <http://plagiavlia.wixsite.com/aeonas/blank-2> (πρόσβαση: 2.3.2020), αναφέρεται ως χρονολογία γέννησης η 1η/13η Μαΐου 1864.

⁴¹ Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, ό.π., σ. 197.

⁴² Καλογερόπουλος, «Γκίζας Ευρυσθένης», *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής*, ό.π., τόμος 1, σ. 503.

⁴³ Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, ό.π., σ. 316.

⁴⁴ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1η Ιανουαρίου 1886 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1888*, Εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, Αθήνα 1889, σ. 6 και 7.

Μιχαήλ Βελούδιος, ο ελβετός βιολιστής Nicole και ο τσελίστας Ροδόλφος Γαϊδεμβέργερ.⁴⁵

Οι σπουδές του συνεχίστηκαν στο Παρίσι και, ύστερα από την παραμονή του εκεί, ο μεγάλος έλληνας φλαουτίστας εγκαταστάθηκε στη Βιέννη. Το 1899 προσλήφθηκε ως πρώτο φλάουτο στη Φιλαρμονική Ορχήστρα της Βιέννης, ήδη τότε μία από τις κορυφαίες ορχήστρες παγκοσμίως, όπου έπαιξε υπό τη διεύθυνση των διασημότερων μαέστρων της εποχής, μεταξύ αυτών και του Gustav Mahler. Ακολούθως, εμφανίστηκε ως σολίστ στο Μόναχο, το Αμβούργο, το Βισμπάντεν, το Μπαϊρόιτ, τη Μασσαλία, το Παρίσι, την Αλεξάνδρεια, το Βουκουρέστι, το Κάιρο, τις Βρυξέλλες, την Κωνσταντινούπολη, την Τεργέστη και τη Σμύρνη.⁴⁶

Εικόνα 5: Προσωπογραφία του Ευρυσθένη Γκίζα από το περιοδικό *Ποικίλη Στοά* του 1888⁴⁷

Παρά την τόσο επιτυχημένη του επαγγελματική πορεία, η ζωή του δεν ήταν ρόδινη. Ένας αποτυχημένος γάμος και ογκώδη χρέη λόγω του σπάταλου τρόπου ζωής του τον πίεζαν αφόρητα. Το 1902 αρρώστησε βαριά και πέθανε στη Βιέννη.⁴⁸

Ελάχιστοι έλληνες μουσικοί της γενιάς του αλλά και μεταγενέστεροι διέγραψαν τόσο λαμπρή καριέρα και γνώρισαν τη δόξα και την καταξίωση που έλαβε ο Γκίζας υπό κορυφαίους μαέστρους και από μουσικούς του διεθνούς μουσικού γίγνεσθαι και του ευρωπαϊκού κοινού. Τα επιτεύγματα του Γκίζα αποκτούν μεγαλύτερη σημασία αν ληφθεί υπόψη ότι πρόκειται για έναν άνθρωπο που από μικρή ηλικία βρέθηκε στους κόλπους ενός ορφανοτροφείου και έλαβε τη βασική του μουσική εκπαίδευση στην Αθήνα, η οποία υστερούσε τότε αρκετά σε καλλιτεχνικό επίπεδο σε σχέση με τα σημαντικά μουσικά κέντρα της Ευρώπης. Ωστόσο, φαίνεται πως ήταν πολύ ώριμος φλαουτίστας όταν πήγε στη Βιέννη, παρά το νεαρό της ηλικίας του, γιατί πολύ σύντομα άρχισε να παίζει στην ορχήστρα του Hofopertheater. Τα χρόνια της μαθητείας του στο Ωδείο Αθηνών με τον Παναγιώτη Ακτίπη ήταν σίγουρα πολύ σημαντικά για τη μετέπειτα εξέλιξή του και, σε συνάρτηση με το έμφυτο ταλέντο του, συνετέλεσαν στο να καλύψει όλο το έδαφος σε σχέση με άλλους καλλιτέχνες – κυρίως τους προερχόμενους από αναπτυγμένες καλλιτεχνικά χώρες – και να μπορεί να σταθεί ως ίσος προς ίσο απέναντί

⁴⁵ Μπαρμπάκη, *Οι πρώτοι μουσικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά, και η συμβολή τους στη μουσική παιδεία (1871-1909)*, ό.π., σ. 197 και 316.

⁴⁶ Καλογερόπουλος, «Γκίζας Ευρυσθένης», *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής*, ό.π., τόμος 1, σ. 504.

⁴⁷ Αναπαραγωγή εικόνας από: https://el.wikipedia.org/wiki/Ευρυσθένης_Γκίζας#/media/Αρχείο:Euristhenis_Gizas.JPG (πρόσβαση: 2.12.2019).

⁴⁸ Καλογερόπουλος, «Γκίζας Ευρυσθένης», *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής*, ό.π., τόμος 1, σ. 504.

τους. Αυτό το γεγονός είναι που τον καθιστά τόσο σημαντική προσωπικότητα για το μουσικό γίγνεσθαι της εποχής.

Στην τάξη φλάουτου του Ωδείου Αθηνών, οκτώ ήταν συνολικά οι διδάσκοντες του φλάουτου από την αρχή της λειτουργίας του μέχρι το 1940. Τον πρώτο διδάσκοντα, Παναγιώτη Ακτίπη, μετά τον θάνατό του το 1886⁴⁹ διαδέχθηκε το 1890⁵⁰ ο Βικέντιος Μπελομπόνας⁵¹ και ύστερα από αυτόν τη διδασκαλία του φλάουτου ανέλαβε το 1895 ο Μιχαήλ Δασκαλάκης, που δίδαξε μέχρι το 1901.⁵²

Ακολούθησε η διετία διδασκαλίας του Νικολάου Κουλούκη, ο οποίος ήταν και καθηγητής θεωρητικών στο ωδείο. Παράλληλα, κατά το έτος 1901-1902 θεσπίστηκε μία πολύ σημαντική οικονομική βοήθεια προς τους μαθητές του ωδείου, που δεν ήταν άλλη από την «Αβερώνφειο» υποτροφία. Μέσω αυτής εξασφαλιζόταν η δωρεάν διδασκαλία στο ειδικό και τα υποχρεωτικά μαθήματα.⁵³ Διάδοχος του Κουλούκη ήταν ο φλαουτίστας Edouard Sermon, που συνέβαλε καθοριστικά στον εμπλουτισμό του ρεπερτορίου του φλάουτου. Επί Sermon πρωτακούστηκαν νέα έργα, έργα μουσικής δωματίου με διαφορετικούς συνδυασμούς οργάνων από ό,τι παρουσιαζόταν παλαιότερα, όπως το κουιντέτο πνευστών και η σύμπραξη του φλάουτου με έγχορδα αλλά και με άρπα.⁵⁴ Επίσης, στα προγράμματα συμπεριελήφθησαν έργα συνθετών που δεν ήταν γνωστοί στο αθηναϊκό κοινό.⁵⁵

Από το 1906, ο διπλωματούχος απόφοιτος του ωδείου Νικόλαος Παπαγεωργίου διορίστηκε βοηθητικός διδάσκαλος της τάξης του φλάουτου και της Εσπερινής Λαϊκής

⁴⁹ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1η Ιανουαρίου 1886 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1888*, ό.π., σ. 5.

⁵⁰ Η θέση είχε μείνει κενή από το 1886 μέχρι το 1890, οπότε αναμενόταν η επιστροφή του αριστούχου αποφοίτου Ευρυσθένη Γκίζα από τη Βιέννη, ώστε να καλύψει τη θέση. Ωστόσο, η υποτροφία του Γκίζα ανανεώθηκε, με αποτέλεσμα να συνεχίσει τις σπουδές του μετά από τη Βιέννη στο Παρίσι, κι έτσι δεν επέστρεψε ποτέ στην Αθήνα για να διδάξει στο Ωδείο Αθηνών. Βλ. *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1η Ιανουαρίου 1886 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1888*, ό.π., σ. 6 και 7.

⁵¹ *Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1η Ιανουαρίου 1889 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1890*, Εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, Αθήνα 1891, σ. 9 και 10.

⁵² *Ο εν Αθήναις Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος. Έκθεσις των πεπραγμένων από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1896*, Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1897, σ. 12, 14 και 19.

⁵³ *Ωδείον Αθηνών 1871. Έκτη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1901-1902*, αριθ. 6, Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1902, σ. 7, 16, 19, 27 και 28.

⁵⁴ Στις 31 Ιανουαρίου / 12 Φεβρουαρίου 1905 ο Sermon, σε συναυλία καθηγητών του ωδείου, έπαιξε το έργο του Doppler *L'Oiseau des Bois* για φλάουτο και τέσσερα κόρνα και συμμετείχε στο *Κοντσέρτο για φλάουτο και άρπα σε Ντο-μείζονα* του Mozart με συνοδεία ορχήστρας. Στις 10/22 Μαρτίου έπαιξε δύο μέρη από το *Τρίτο σε σολ-ελάσσονα* για φλάουτο, τσέλο και πιάνο του Carl Maria von Weber και το *Τρίτο κοντσέρτο για φλάουτο* του Demersseman. Βλ. *Ωδείον Αθηνών 1871. Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1904-1905*, αριθ. 9, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1905, σ. 51, 57 και 58.

⁵⁵ Πιο συγκεκριμένα, στη δοκιμαστική μαθητική συναυλία που δόθηκε στις 30 Νοεμβρίου / 12 Δεκεμβρίου 1903, ο Κλέων Τριανταφύλλου έπαιξε το έργο *Rhapsodie* του Rheinberger με τη συνοδεία πιάνου και στην επόμενη δοκιμαστική, στις 4/16 Ιανουαρίου 1904, ο Νικόλαος Παπαγεωργίου συνέπραξε σε *Trio en forme de Concert* του Jean-Philippe Rameau, για φλάουτο, βιόλα και πιάνο. Μετά τη λήξη των εξετάσεων ο Παπαγεωργίου έλαβε τρίτο βραβείο και ο Καλλιγέρης εύφημο μνεία. Ο Sermon έλαβε επίσης μέρος σε φιλανθρωπική συναυλία στις 9/21 Μαρτίου ερμηνεύοντας τη *Serenade* του Albert Lavignac και στις 20 Απριλίου / 2 Μαΐου παίζοντας το *Τρίτο κοντσέρτο για φλάουτο* του Demersseman και συμπράττοντας στο *Nocturne* για πιάνο, φλάουτο, βιολί και τσέλο του Doppler. Ακολούθησαν δύο συναυλίες καθηγητών, η πρώτη την 1η/13η Απριλίου, όπου έπαιξε το *Nocturne* του Godard και συνέπραξε στο έργο του αυστριακού συνθέτη Ludwig Thuille *Sextet: Allegro molto* για πιάνο, φλάουτο, κλαρινέτο, όμποε, φαγκότο και κόρνο, καθώς και σε ένα *Ντουέτο για φλάουτο και κλαρινέτο* του Mozart, και η δεύτερη στις 29 Απριλίου / 11 Μαΐου, όπου έπαιξε το *Caprice original* του Ernst Köhler. Βλ. *Ωδείον Αθηνών 1871. Όγδοη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1903-1904*, αριθ. 8, Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1904, σ. 50, 53, 58 και 59.

Σχολής, όπου, εκτός από φλάουτο, δίδασκε θεωρία και χορωδία.⁵⁶ Παρέμεινε στη θέση αυτή μέχρι το 1935, με μία διακοπή κατά την τριετία 1925-1928, οπότε είχε παραιτηθεί, και αντί αυτού προσελήφθη ο διάσημος αυστριακός φλαουτίστας Martin Braunwieser, απόφοιτος του Mozarteum του Salzburg.⁵⁷

Ο Παπαγεωργίου, που υπηρέτησε στο ωδείο για περίπου τριάντα χρόνια ως καθηγητής φλάουτου, όντας επίσης μέλος της συμφωνικής ορχήστρας του αλλά και έφορος αυτής, πέθανε αιφνιδίως στις 17 Ιανουαρίου 1936 κατά τη διάρκεια δοκιμής της ορχήστρας στο ωδείο. Στην ορχήστρα τον διαδέχθηκε ο φλαουτίστας Σπυρίδων Μάγγος και τη διδασκαλία της τάξης ανέλαβε ο επί σειρά ετών μαθητής του Σωκράτης Ζαργάνης, που παράλληλα ήταν και ανώτερος τραπεζικός υπάλληλος.⁵⁸

Παναγιώτης Ακτίπης	1872-1886
Βικέντιος Μπελομπόνας	1890-1895
Μιχαήλ Δασκαλάκης	1895-1901
Νικόλαος Κουλούκης	1901-1903
Edouard Sermon	1903-1905
Νικόλαος Παπαγεωργίου	1906-1925
Martin Braunwieser	1925-1928
Νικόλαος Παπαγεωργίου	1928-1935
Σωκράτης Ζαργάνης	1935-1940

Πίνακας 1: Οι διδάσκοντες του φλάουτου στο Ωδείο Αθηνών και τα έτη διδασκαλίας τους (1872-1940)

Το 1896, εν όψει της αναβίωσης των Ολυμπιακών Αγώνων αλλά και των πρόσφατων ανασκαφών που είχαν πραγματοποιηθεί, πολλοί ελληνολάτρες του εξωτερικού επισκέπτονταν τη χώρα για να θαυμάσουν τις αρχαιότητες, ενώ δεν ήταν σπάνιες οι διοργανώσεις αρχαιολογικών συνεδρίων. Στο πλαίσιο ενός από αυτά δόθηκε μεγάλη συναυλία στις 31 Μαρτίου / 12 Απριλίου 1896 με τη συμμετοχή διδασκόντων του ωδείου, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο Sermon. Εκτός των άλλων, ακούστηκαν και τα έργα: *Ύμνος του Απόλλωνος* και η *Πρώτη πυθική ωδή Πινδάρου* από μαθήτριες της τάξης της μονωδίας, με τη συνοδεία τεσσάρων αρπών και έξι φλάουτων. Συμμετείχαν οι φλαουτίστες – καθηγητές και μαθητές – Sermon, Παπαγεωργίου, Καρακάσης, Καλλιγέρης, Σίσσυφος και Τσουκαλάς.⁵⁹

Στη λεπτομερή έκθεση του 1896-1897 καταγράφηκε για πρώτη φορά η ύλη της Κατωτέρας και της Ανωτέρας Σχολής, καθώς επίσης τα έτη της φοίτησης κατά περίπτωση, χωρίς να γίνεται αναφορά στην ύλη της Προκαταρκτικής και της Μέσης Σχολής. Στην Κατωτέρα, όπου φοιτούσαν μαθητές από δεκατεσσάρων χρονών και άνω, η φοίτηση ήταν τριετής και η ύλη διαμορφωνόταν ως εξής:

⁵⁶ Αναλυτικά για τους μαθητές που φοίτησαν στην τάξη του Παπαγεωργίου κατά το έτος 1906-1907, βλ. *Ωδείον Αθηνών 1871. Ενδέκατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1906-1907*, αριθ. 11, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1907, σ. 9, 20, 22, 31 και 32.

⁵⁷ Αναλυτικά για τους μαθητές που φοίτησαν στην τάξη του Braunwieser κατά το έτος 1924-1925, βλ. *Ωδείον Αθηνών 1871. Εικοστή Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1924-1925*, αριθ. 29, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1925, σ. 4, 8, 12, 21, 26, 39, 40 και 79.

⁵⁸ Για την τάξη του Ζαργάνη κατά το 1936, καθώς και για τις συναυλίες στις οποίες συμμετείχε ως σολίστ, βλ. *Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1935-1936*, Τύποις «Τα Χρονικά», Αθήνα 1936, σ. 8, 13, 48 και 84.

⁵⁹ *Ωδείον Αθηνών 1871. Ένατη Λεπτομερής Έκθεσις του σχολικού έτους 1904-1905*, ό.π., σ. 62 και 63.

Μαθηταί γενόμενοι δεκτοί εν τη Σχολή ταύτη δέον να έχωσιν γνώσιν των Γνωμόνων του sol και Fa και των αρχών της Στοιχειώδους θεωρίας. Διδακτική Ύλη και Βιβλία. 1) Μόρφωσις καθαρού και ευήχου φθόγγου. Άπασαι αι μείζονες και ελάσσονες κλίμακες, κ.λπ. Vorstudien und Tonstudien υπό Tillmetz. 2) Μέθοδοι υπό Sussmann. 3) Etudes. Popp, op. 280 και 288, Etüden für Doppelzunge (Διπλογλωττισμού). – Köhler op. 33, τετρ. I και II, Etudes Caracteristiques – Sussmann, op. 53, τετρ. II – J. Andersen, op. 33, 24 Etüdes, και op. 21 – Böhm – Tillmetz – Terschak – Hugot. 4) Εξαγγελτικά έργα. Sonatines και Sonates υπό Langer, Kuhlau, Moscheles – Δυωδία και Τριωδία προς ανάγνωσιν εκ πρώτης όψεως υπό Berbigueur, Ciardi, Drouet, Fürstenau, Gabrielsky, Gebauer, Kuhlau, Kummer, Terschak, Tulou, Walkiers. 5) Concertstücke. Υπό Andersen και Köhler (τα ευκολώτερα) και άλλων.⁶⁰

Στην Ανωτέρα, η φοίτηση ήταν τριετής ή τετραετής και δικαίωμα φοίτησης είχαν μαθητές από δεκαεπτά ετών και άνω. Η ύλη της ανωτέρας περιελάμβανε:

- 1) Etudes. Andersen, op. 30, op. 15 – Köhler, op. 33, τετρ. III – Terschak, op. 131, τετρ. I. – Fürstenau, op. 125 – Sussmann, Grosse Etüden, τετρ. I – Briccialdi, op. 31 – Böhm, Ciardi – Drouet – Goepfert – Hugues – Krakamp – Rabboni.
- 2) Εξαγγελτικά έργα. – Sonates υπό Bach, Händel, Hummel, Kuhlau, Obersleben, Reinecke, Schubert, Widor – Concertos υπό Bach, Andersen, Böhm, Briccialdi, Doppler, Fürstenau, Hofmann, Jadasohn, Köhler, Langer, Lindpaintner, Lobe, Moliqne, Tulou – Virtuosenstücke: υπό Andersen, Böhm, Demerssemann, Doppler, Godard, Köhler, Popp, Taffanel, Tillmetz – κ.λπ. Ασκήσεις προς ανάγνωσιν εκ πρώτης όψεως, ασκήσεις επί μεταφορά κ.λπ.⁶¹

Κατά το έτος 1898-1899 εμπλουτίστηκε η ύλη των δύο αυτών σχολών. Στην ύλη της Κατωτέρας Σχολής προστέθηκαν τα ακόλουθα έργα:

- 1) Etudes. J. Andersen, op. 41, 37 και 21, Terschak, op. 131 – Tillmetz, op. 12, τετρ. I., op. 29 – Prill, op. 6 – Drouet, 4ο μέρος της Μεθόδου – Kummer, op. 110, 24 Etudes, Köhler, Romantische studien, op. 66.
- 2) Εξαγγελτικά έργα. Andersen, 5 leichte stücke. – Popp, op. 258, Unsere Klasische für die Jugend. – Vogel et Garibaldi, Le concert au salon, 120 berühmte Stücke. – Tillmetz, Musikalische Anthologie, op. 14 (πολύ εύκολα). – Hausse, Bibliotheque en 20 N. – Longer F. 2 Sonatines. – Tillmetz, op. 10, 6 leichte Tonstücke. – Mendelssohn-Barge, 20 Lieder ohne Worte – Schubert, Album, 24 Lieder. – Köhler, op. 13, Sonatinen.
- 3) Δυωδία και τριωδία προς ανάγνωσιν εκ πρώτης όψεως υπό Berbigueur, op. 59 και 46. – Fürstenau, op. 137. – Kummer, op. 146, Terschak, op. 131, Tulou, Walkiers – Devienne, op. 82 – Küffner, op. 84 και 85,⁶²

και στην ύλη της Ανωτέρας προστέθηκαν τα εξής:

- 1) Etudes, Fürstenau, op. 125, 29, 17 και 15 – Andersen, op. 24, 15, 21 και 60 – Göpfart, op. 25 – Böhm, op. 37, τετρ. IV μετά συνοδείας Κλειδοκυμβάλου. – Rud. Tillmetz, op. 12, τετρ. II – Schindler, Weg zum Virtuosität, τετρ. I, II. – Goepfert, op. 25 – Hugues, op. 73 – Krakamp, op. 123, 128 και 43 – Rabboni.
- 2) Διωδία υπό Drouet op. 204, 407, 156 – Fürstenau, op. 32 – Kuhlau, op. 37, 16, 102, 39, 80, 81, 42 και 87 – Rabboni, N. 44.⁶³

⁶⁰ Ωδείον Αθηνών 1871. Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις των κατά το σχολικόν έτος 1896-1897, Εκ του γραφείου του Ωδείου – οδός Πειραιώς, Αθήνα 1899, σ. 34 και 35. Τόσο εδώ όσο και στα ακόλουθα παραθέματα, η αναγραφή συνθετών και έργων μεταφέρεται αυτούσια από την έντυπη πηγή.

⁶¹ Στο ίδιο, σ. 35.

⁶² Ωδείον Αθηνών 1871. Τρίτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1898-1899, Εκ του γραφείου του Ωδείου – οδός Πειραιώς, Αθήνα 1899, σ. 36 και 37.

⁶³ Στο ίδιο, σ. 37.

Η ύλη της τάξης του φλάουτου περιείχε κυρίως σπουδές, μεθόδους, κοντσέρτα, σονάτες και έργα μουσικής δωματίου γερμανών και αυστριακών συνθετών. Ήταν απόλυτα εναρμονισμένη με τη γενικότερη κατεύθυνση που ακολουθούσε η αναδιοργάνωση του Ωδείου Αθηνών, με στόχο τον εκγερμανισμό της μουσικής εκπαίδευσης. Αυτό φαίνεται και από το γεγονός ότι στις επίσημες Λεπτομερείς Εκθέσεις του Ωδείου Αθηνών μένουν αυτούσιες οι γερμανικές λέξεις στους τίτλους των έργων και δεν μεταφράζονται στα ελληνικά. Από την ύλη των δύο σχολών διαφαίνεται πως δινόταν ιδιαίτερη βαρύτητα στο καθαρά τεχνικό κομμάτι της εκμάθησης του φλάουτου μέσα από τη διδασκαλία όλων των μειζόνων και ελασσόνων κλιμάκων, τις ασκήσεις τεχνικής για τα δάχτυλα και την άρθρωση και το πλήθος των σπουδών, με κλιμακούμενο βαθμό δυσκολίας.

Από την Ανωτέρα Σχολή απουσιάζουν τα κοντσέρτα του W. A. Mozart, ενώ υπάρχουν έργα του J. S. Bach. Τα έργα αυτών των δύο συνθετών αποτελούν πυλώνες του ρεπερτορίου του φλάουτου ανά τους αιώνες και ενδεχομένως λόγω των μεγάλων ερμηνευτικών και δεξιοτεχνικών απαιτήσεων που έχουν τα δύο κοντσέρτα για φλάουτο (KV 313 και KV 314) και το διπλό *Κοντσέρτο για φλάουτο και άρπα* (KV 299) απέφυγαν να τα συμπεριλάβουν στην ύλη. Αντιθέτως, υπάρχουν εξαιρετικά – και επίσης πολύ απαιτητικά – έργα μουσικής δωματίου, όπως αυτά των Reinecke, Schubert, Obersleben, Kuhlau, Doppler και Widor. Ο γάλλος οργανίστας και συνθέτης Charles-Marie Widor μαζί με τον επίσης Γάλλο Jean-Louis Tulou, φλαουτίστα, συνθέτη, και οργανοποιό, καθώς και τον Ιταλό Giulio Briccialdi αποτελούν εξαιρέσεις ανάμεσα στους υπόλοιπους συνθέτες της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας.

Τα έργα για φλάουτο που παρουσιάζονταν στις συναυλίες του Ωδείου Αθηνών, είτε από τους μαθητές είτε από τους καθηγητές της τάξης, προέρχονταν κατά βάση από την παραπάνω ύλη με ξεκάθαρα γερμανοκεντρικό προσανατολισμό. Οι σολίστ φλάουτου που συνεργάστηκαν με τον Δημήτρη Μητρόπουλο στις συναυλίες της συμφωνικής ορχήστρας του Ωδείου Αθηνών και τα έργα που ερμήνευσαν έχουν ως εξής: στις 30 Οκτωβρίου 1928 ο Νικόλαος Παπαγεωργίου έπαιξε το *Πέμπτο βρανδεμβούργιο κοντσέρτο* του Bach⁶⁴ και περίπου ένα χρόνο αργότερα, την 1η Δεκεμβρίου 1929, ο Σωκράτης Ζαργάνης έπαιξε μαζί με τη L. Dobri-Christova το *Σόλο κοντσέρτο για φλάουτο και πιάνο* του Jules Demersseman⁶⁵ επίσης, ο Λάμπρος Καλλίμαχος συνέπραξε με τη συμφωνική ορχήστρα του Ωδείου Αθηνών στις 22 Νοεμβρίου 1937, ερμηνεύοντας τα *Κοντσέρτα αρ. 4 και αρ. 5* του Vivaldi καθώς και το *Andante για φλάουτο και ορχήστρα*, KV 315, του Mozart.⁶⁶

Μία πολύ σπουδαία προσωπικότητα εμφανίστηκε το 1937 στο Ωδείο Αθηνών. Πρόκειται για τον διεθνούς φήμης φλαουτίστα Λάμπρο Καλλίμαχο, που γεννήθηκε στις 16/28 Δεκεμβρίου 1910 στο Κάιρο. Η οικογένειά του μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες όταν εκείνος ήταν τεσσάρων ετών. Σπούδασε στο New Jersey έχοντας ιδιαίτερη κλίση στις θετικές επιστήμες, όμως με προτροπή του πατέρα του στράφηκε στις σπουδές νομικής στο Πανεπιστήμιο Rutgers, τις οποίες εγκατέλειψε γρήγορα και στα δεκαεννέα του ξεκίνησε να παρακολουθεί μαθήματα φλάουτου στη φημισμένη Juilliard School της Νέας Υόρκης. Εκεί ολοκλήρωσε τις σπουδές του ως φλαουτίστας το 1933 για να τις συνεχίσει στην Ευρώπη. Δύο χρόνια αργότερα, το 1935, πραγματοποίησε με πολύ μεγάλη επιτυχία την πρώτη του συναυλία στο Μόναχο και κατά τη διάρκεια των δύο επόμενων ετών έδωσε συναυλίες σχεδόν σε όλες τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες.⁶⁷

⁶⁴ Γαρουφαλής & Ξανθουδάκης, ό.π., σ. 209.

⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 215.

⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 221 και 228.

⁶⁷ Καλογερόπουλος, «Καλλίμαχος Λάμπρος Δημήτριος», *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής*, ό.π., τόμος 2, σ. 529-530.

Στο πλαίσιο αυτών των συναυλιών βρέθηκε και στην Αθήνα, όπου συμμετείχε στην Έβδομη Συναυλία των Συνδρομητών του Συλλόγου, την 1η Φεβρουαρίου 1937, όπου ερμήνευσε υπό τη διεύθυνση του Carl Schuricht το *Κοντσέρτο σε Ρε-μείζονα για φλάουτο και ορχήστρα* του Mozart. Ακολούθησε ένα προσωπικό του ρεσιτάλ στο Ωδείο Αθηνών, στις 3 Φεβρουαρίου 1937, με τη συνοδεία του πιανίστα Σπύρου Φαραντάτου. Το πρόγραμμα περιελάμβανε τα εξής έργα:

J. S. Bach: Sonata en mi mineur (Adagio ma non tanto – Allegro – Andante – Allegro), J. Haydn: Sonate en Sol maj. (Allegro moderato – Adagio – Finale), Philipp Jarnach: Sonatine op. 12, Bach – Callimahos: Polonaise et Badinerie (de la Suite en si min.), W. A. Mozart: Andante en ut maj. (K.V. 315), A. E. Gretry: Passepied, C. Debussy: Syrinx (pour flute seule), M. Ravel: Piece en forme de Habanera, G. Enesco: Cantabile et Presto, N. Rimsky-Korsakow: Le Vol du Bourdon, Brahms – Callimahos: Danse hongroise No 5, Paganini – Callimahos: Caprice No 24 en la min.⁶⁸

Εικόνα 6: Ο διεθνούς φήμης φλαουτίστας Λάμπρος Καλλιμάχος, μπροστά από τον Παρθενώνα⁶⁹

Πρόκειται για έναν από τους μεγαλύτερους παγκοσμίως δεξιότεχνες του φλάουτου στην εποχή του. Εμφανίστηκε δύο φορές στο Carnegie Hall και το 1937 διορίστηκε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Μουσικής Mozarteum του Salzburg, ενώ παράλληλα συνέχισε τις περιοδείες του στην Ευρώπη και την Αμερική.⁷⁰ Εμφανίστηκε ξανά στην Αθήνα στις 29 Νοεμβρίου 1937, σε μία συναυλία που δόθηκε υπό την αιγίδα του Ωδείου Αθηνών με τη σύμπραξη ξένων καλλιτεχνών στο Θέατρο «Ολύμπια». Τον συνόδευσε και πάλι ο Σπύρος Φαραντάτος στο ακόλουθο πρόγραμμα:

J. S. Bach: Sonate en re min. Allegro – Adagio – Allegro, L. van Beethoven: Sonate en Si bem. Maj. Allegro moderato – Polonaise – Largo – Allegretto molto con variazioni, Paul Hindemith: Sonate (1936). Heiter bewegt – Sehr langsam – Sehr lebhaft – Marsch, C. W. Gluck: Ballet aus “Orpheus”, W. A. Mozart: Minuet (K.V. 298), J. M. Leclair:

⁶⁸ Ωδείον Αθηνών 1871. Τεσσαρακοστή Πρώτη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1936-1937, Τύποις «Τα Χρονικά», Αθήνα 1937, σ. 79 και 96.

⁶⁹ Αναπαραγωγή εικόνας από: <http://erevnm.blogspot.gr/2014/09/nsa.html> (πρόσβαση: 22.10.2019).

⁷⁰ Καλογερόπουλος, «Καλλιμάχος Λάμπρος Δημήτριος», *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής*, ό.π., τόμος 2, σ. 529, και <http://erevnm.blogspot.gr/2014/09/nsa.html> (πρόσβαση: 22.10.2019).

Musette, Joh. Ad. Hasse: Tambourin, Maurice Ravel: Menuet, Claude Debussy: Syrinx (pour flute seule), Jacques Ibert: Le petit ane blanc, Paul Ducas: La plainte, au loin, du Faune, Alb. Roussel: Tityre, Franz Doppler: Fantaisie pastorale hongroise.⁷¹

Τη συναυλία αυτή ακολούθησε ακόμα μία, που δόθηκε την 1η Δεκεμβρίου 1937 και περιελάμβανε αποκλειστικά έργα για φλάουτο και τσέμπαλο του J. S. Bach με τη σύμπραξη της Άννας-Βαρβάρας Spreckner-Γεωργιάδη. Τη βραδιά αυτή ακούστηκαν οι *Σονάτες σε Μι-ύφεση-μείζονα, σολ-ελάσσονα, σι-ελάσσονα, μι-ελάσσονα, Ντο-μείζονα, Λα-μείζονα* και *Μι-μείζονα*, καθώς και η *Σουίτα σε σι-ελάσσονα*, σε διασκευή του Καλλίμαχου.⁷² Το πρόγραμμα ήταν ιδιαίτερα απαιτητικό και δύσκολο, τόσο ερμηνευτικά, όσο και ως προς το ζήτημα της αντοχής, λόγω της μεγάλης διάρκειάς του. Αδιαμφισβήτητα, οι εμφανίσεις του Καλλίμαχου σε συναυλίες υπό την αιγίδα του Ωδείου Αθηνών έκαναν γνωστά στους φλαουτίστες της Αθήνας (σολίστες, καθηγητές, μαθητές) νέα έργα από την ευρύτατη γκάμα των συνθέσεων για το φλάουτο, νέα είδη και νέες μουσικοαισθητικές τάσεις, οι οποίες απουσίαζαν από το μέχρι τότε γνωστό σε αυτούς ρεπερτόριο.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, και αφού απέκτησε οικογένεια, ο Καλλίμαχος εγκατέλειψε τη λαμπρή καριέρα που είχε δημιουργήσει στο χώρο της μουσικής και επέστρεψε στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου εργάστηκε ως κρυπτολόγος.⁷³

Αν και την περίοδο αυτή η ανθρωπότητα βρισκόταν υπό τη μεγάλη απειλή του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, το έτος 1937-1938 ήταν μία από τις πλουσιότερες χρονιές ως προς τα ερεθίσματα που έλαβαν οι μαθητές του ωδείου από καλλιτέχνες που διέπρεπαν στο εξωτερικό. Λίγους μήνες μετά την τελευταία συναυλία του Καλλίμαχου, τον Μάρτιο του 1938 έφτασε στην Αθήνα, προσκεκλημένο από το Ωδείο Αθηνών, το διάσημο Κουιντέτο Πνευστών της Πράγας. Οι μουσικοί που το αποτελούσαν ήταν οι Rudolf Hertl (φλάουτο), Václav Smetáček (όμποε), Vladimír Říha (κλαρινέτο), Karel Bidlo (φαγκότο) και Otakar Procházka (κόρνο).

Στις 28 Μαρτίου 1938 το προσκεκλημένο κουιντέτο συμμετείχε στη συναυλία της συμφωνικής ορχήστρας του Ωδείου Αθηνών υπό τη διεύθυνση του Φιλοκτήτη Οικονομίδη, όπου ερμήνευσε τα έργα: J. B. Foerster, *Κουιντέτο πνευστών*, opus 95, και Th. Blumer, *Σερενάτα και παραλλαγές*, opus 34, για κουιντέτο πνευστών, σε πρώτη εκτέλεση.⁷⁴

Δύο μέρες αργότερα, στις 30 Μαρτίου, το σύνολο πραγματοποίησε μία ακόμη συναυλία, αυτή τη φορά αποκλειστικά δική του, με τη συμμετοχή του τσέχου πιανίστα František Maxian. Στη συναυλία ακούστηκαν τα έργα:

N. Rimsky-Korsakov: Quintett op. Posth. für Klavier, Flöte, Klarinett, Waldhorn, Fagott. Allegro con brio – Andante – Rondo: Allegro, Ant. Reicha: Bläserquintett en Re maj. für Oboe, Flöte, Klarinett, Waldhorn, Fagott. Lento-Allegro – Adagio – Scherzo – Allegro vivo-Allegro, L. van Beethoven: Quintett op. 16 en Mi bem. für Klavier, Oboe, Klarinett, Waldhorn, Fagott. Grave, Allegro ma non troppo, Andante cantabile, Allegro ma non troppo.

⁷¹ Ωδείο Αθηνών 1871. *Τεσσαρακοστή Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1937-1938*, Τύποις «Τα Χρονικά», Αθήνα 1938, σ. 97.

⁷² Στο ίδιο, σ. 98.

⁷³ Από το 1941 υπηρέτησε στον Αμερικανικό Στρατό, εισήλθε στην Κρυπτογραφική Υπηρεσία και μετά από τη βασική του εκπαίδευση και την αποφοίτησή του από τη Σχολή Εκπαίδευσης Αξιωματικών, το 1942, ξεκίνησε να διδάσκει Κρυπτανάλυση και ανέπτυξε μια νέα σειρά μαθημάτων Κρυπτολογίας μαζί με τον διάσημο κρυπτολόγο William Friedman. Το 1943 μετατέθηκε στο Νέο Δελχί ως βοηθός Αξιωματικός Σημάτων των Μυστικών Υπηρεσιών και για τα επόμενα εικοσιτέσσερα χρόνια εργάστηκε στην NSA (National Security Agency) των Ηνωμένων Πολιτειών εκπαιδεύοντας κρυπταναλυτές. Υπήρξε πολυγραφότατος συγγραφέας της κρυπτολογικής επιστήμης και το 1975 του απονεμήθηκε το Βραβείο Κρυπτολογικής Βιβλιογραφίας της NSA. Βλ. <http://erevniw.blogspot.gr/2014/09/nsa.html> (πρόσβαση: 22.10.2019).

⁷⁴ Ωδείο Αθηνών 1871. *Τεσσαρακοστή Δεύτερη Λεπτομερής Έκθεσις σχολικού έτους 1937-1938*, ό.π., σ. 95.

Η τελευταία εμφάνιση του τσεχικού συνόλου μουσικής δωματίου έγινε στις 31 Μαρτίου σε συναυλία του στο Ωδείο Αθηνών, «χάρι των Μουσικών και μουσικοκριτικών, των μαθητών των Ανωτέρων Τάξεων του Ωδείου και των φιλομούσων εν γένει». Το πρόγραμμα αυτής της συναυλίας περιελάμβανε τα εξής έργα: «Κ. Ιράκ: Κουιντέττο πνευστών, Αλ. Μοϋζέζ: Εκ του Κουιντέττου πνευστών έργ. 17. Sinfonia, Scherzo, Finale». Εκτός προγράμματος, ο πιανίστας Maxian έπαιξε επίσης δύο έργα για πιάνο του Vítězslav Novák.⁷⁵

Εικόνα 7: Το κουιντέτο πνευστών της Πράγας, που επισκέφθηκε την Αθήνα το 1938⁷⁶

Στο Ωδείο Αθηνών, το πρώτο ωδείο της Αθήνας και το πρώτο οργανωμένο επαγγελματικά εκπαιδευτήριο μουσικής της ηπειρωτικής Ελλάδας, διδάχθηκε συστηματικά η μουσική στο πρότυπο λειτουργίας των μουσικών ιδρυμάτων της κεντρικής Ευρώπης και του παρισινού Conservatoire. Η συμβολή του στη μουσική εκπαίδευση ήδη από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του, κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, υπήρξε σπουδαία και αξιομνημόνευτη. Δικαίως αποτέλεσε πρότυπο λειτουργίας και οργάνωσης των επόμενων ωδείων και μουσικών σχολών. Από την αρχή της λειτουργίας του, το χαρακτήριζε ένα ξεχωριστό, για την εποχή και το είδος της τέχνης της μουσικής, προοδευτικό πνεύμα, όντας προσβάσιμο σε μαθητές και μαθήτριες όλων των κοινωνικών τάξεων και «ανοικτό» σε συνεργασίες με άλλους εκπαιδευτικούς φορείς: ορφανοτροφεία, οικοτροφεία και άλλους συλλόγους, από όπου συχνά προέρχονταν άποροι μαθητές. Για το Ωδείο Αθηνών όλοι ήταν ίσοι απέναντι στη δυνατότητα να λάβουν μουσική εκπαίδευση και γι' αυτό παρέχονταν υποτροφίες και δωρεές οργάνων στους μη έχοντες.

Από τις πρώτες τάξεις που οργανώθηκαν στο ωδείο, και η πρώτη από όλες στην κατηγορία των πνευστών οργάνων, ήταν αυτή του φλάουτου. Κατά το διάστημα 1871-1940 διορίστηκαν συνολικά οκτώ φλαουτίστες-διδάσκοντες του οργάνου, ικανοί και άξιοι να αναδείξουν σπουδαίους αποφοίτους. Η τάξη του φλάουτου ήταν πολύ δραστήρια και το γεγονός ότι υπήρχαν σε κάθε έτος αριστούχοι μαθητές και υπότροφοι

⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 102 και 103.

⁷⁶ Αναπαραγωγή εικόνας από: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Prague_wind_quintet_1931.jpg (πρόσβαση: 22.10.2019).

δείχνει αφενός την ποιότητα της δουλειάς των καθηγητών και αφετέρου την επιμέλεια και συνέπεια που διέκρινε τους μαθητές. Αποτέλεσε φυτώριο από το οποίο αναδύθηκαν σημαίνοντες φλαουτίστες, όπως η εξαιρετική περίπτωση του διεθνούς φήμης σολίστ Ευρυσθένη Γκίζα, καθώς και άλλοι αριστούχοι διπλωματούχοι που έγιναν στη συνέχεια μέλη της Κρατικής Ορχήστρας Αθηνών, άλλων ελληνικών ορχηστρών και καθηγητές ωδείων στην πρωτεύουσα και την περιφέρεια.

Το φλάουτο στο Ωδείο Αθηνών, από την αρχή της λειτουργίας του μέχρι το 1940, βρισκόταν σταθερά στο προσκήνιο, μέσα από τη διαρκή συμμετοχή των καθηγητών και των μαθητών στις συναυλίες του ωδείου αλλά και από τον σημαίνοντα ρόλο του μέσα στη συμφωνική ορχήστρα. Επίσης, η παρουσία διακεκριμένων και βραβευμένων φλαουτιστών και συνόλων μουσικής δωματίου από το εξωτερικό, οι οποίοι είτε δίδαξαν είτε έδωσαν συναυλίες, εμπλούτισε σημαντικά τις εμπειρίες και τις γνώσεις των μαθητών της τάξης, διεύρυνε τους μουσικούς ορίζοντες του αθηναϊκού κοινού και του προσέφερε νέα ερεθίσματα και νέα ακούσματα.